

Rosenius i Danmark

- en antologi om den rosenianske vækkelse i Danmark

Rosenius i Danmark

- en antologi om den rosenianske vækkelse i Danmark

Redaktør: Lars Brixen

© Forfatterne 2020

© ELM-forlag 2020

Omslag og oversigtskort: Carsten Hestbech

Tryk: Øko-tryk, Skjern

ISBN 978-87-87094-38-2

**FAGFÆLLE-
BEDØMT**

Artiklerne er fagfællebedømt, dog med undtagelse af Finn Aa. Rønnes artikel, som publiceres i en antologi med bidrag fra et symposium i regi af Nätverket för nordisk väckelsehistorisk forskning, og hvor den bliver fagfællebedømt.

ELM-forlag
Tværstræde 6
3700 Rønne
Telefon +45 56 95 96 80
Mail: elm@elm.dk
www.elm.dk

Forord

Med denne antologi søges afdækket et stykke dansk kirkehistorie, som ikke tidligere er blevet behandlet med samme grundighed. Her beskrives sider af den såkaldte rosenianske vækkelse og dens indflydelse i dansk kirkeliv fra midten af 1800-tallet til et stykke op i 1900-tallet.

Den rosenianske vækkelse (med navn efter den svenske prædikant Carl Olof Rosenius) betegnes også som ”nyevangelisme”. I 1800-tallet var der mange kristelige strømninger, og Rosenius var selv barn af ”nylæseriet” i Norrland i Sverige. Nylæserne var grupper af lægfolk, der samledes for at læse prædikener (f.eks. af Luther), da man på grund af konventikelplakaten i Sverige ikke måtte lade lægfolk selv prædike. Rosenius fik et fornyet syn for det frigørende evangelium, som Martin Luther havde genopdaget 300 år tidligere; det fornyede syn for evangeliet gav anledning til navnet nyevangelisme.

Betegnelsen bruges dog også om den bevægelse, der udsprang af den rosenianske bevægelse, men distancerede sig herfra, nemlig den, som P. Waldenström var ophavsmand til, idet han fremførte en anden lære om forsoningen end den, som Luther og Rosenius stod som talsmænd for.

Rosenianismen betegner såvel den vækkende og sjælesørgeriske tone, som Rosenius havde i sin forkyndelse, som denne forkyndelses indhold: det frigørende evangelium om, at en i sig selv fuldstændig fortabt synder er løst fra sin synd og skyld ved Jesu Kristi stedfortrædende gerning. Hvad det har af virkning i et menneskes liv, kommer Rosenius også ind på.

At Rosenius og hans forkyndelse fik virkning andre steder end i Sverige, er der mange vidnesbyrd om. Nærværende antologi viser, at rosenianismens indflydelse i Danmark var (og er) ret betydelig.

I syv velskrevne artikler redegøres for, hvordan det ”rosenianske evangelium” først kom til Danmark (*Flemming Kofod-Svendsen*), og hvordan den rosenianske bevægelse i Danmark tydeligvis var påvirket af forhold i Skåne (*Ebbe Kaas*). Ebbe Kaas’ artikler er en udvidelse og fortsættelse af artikler, som har været offentliggjort i hans bog ”Forbindelse med Skåne” (Forlaget Timekær 2013). *Flemming Kofod-Svendsen* bidrager ligeledes en skildring af rosenianismens første store leder i Danmark, smeden Chr. Møller fra Nexø, som var med til at stifte Luthersk Missionsforening. Hans teologiske syn på visse bibelske emner ændrede sig til stor uro for nogle; dette førte til en splittelse af bevægelsen, en splittelse, som havde mange og lange eftervirkninger. En ny forening kom til i årene 1889-1892 under navnet Evangelisk Luthersk Missionsforening. Om disse forhold skriver både *Flemming Kofod-Svendsen* og *Ebbe Kaas*, ligesom også *Jens Jensen* berører det i sin artikel om Chr. Bau.

Chr. Bau var en af de personer, der var stærkt kritiske til Chr. Møller sidst i 1880-erne. Han var født i Christiansfeld i Slesvig (vi ville kalde ham sønderjyde, da den nordlige del af Slesvig blev til Sønderjylland efter genforeningen i 1920). Han stiftede en tysk luthersk missionsforening i Slesvig. Om ham har *Jens Jensen* fundet mange forhold, som ikke tidligere er beskrevet eller måske mangelfuldt beskrevet.

C.O. Rosenius og hans forkyndelse har ikke bare øvet indflydelse i de oprindeligt rosenianske sammenhænge, Luthersk Missionsforening og Evangelisk Luthersk Missionsforening, men også gjort sig gældende i Indre Mission og andre kirkelige kredse. Om dette handler *Kurt E. Larsens* artikel.

Endelig beskriver *Finn Aasebø Rønne*, hvordan Rosenius og det frigørende evangelium, han forkyndte, fik betydning for dem, vi vil kalde ganske almindelige mennesker.

I antologien findes desuden en omfattende litteraturliste, hvor man kan finde kilde-materiale til artiklerne. Endvidere er der udarbejdet et personregister, som henviser til de væsentligste navne, der optræder i teksterne.

Tak til forfatterne og til fagfællebedømmerne, som har udført et stort arbejde.

Skjern, januar 2020

Lars Brixen
redaktør

Indhold

Forord.....	5
<i>Flemming Kofod-Svendsen:</i>	
Rosenianismens indgang i det danske vækkelseslandskab.....	12
Indledning.....	12
Den engelske menighed i Helsingør og dens virkningshistorie	12
Den gudelige forsamling i Helsingør.....	13
Rosenianismens oprindelse i Sverige	18
Rosenius·18, Ahnfelt·22	
Da rosenianismen kom til Danmark	25
Det begyndte i Helsingør·25, Danmark politisk og religiøst da Ahnfelt kom til Helsingør·26, Følgerne af Ahnfelts forkyndelse – lokalt og regionalt·28, Ahnfelts Andliga Sanger og Indre Missions Tidende·33, Den svenske indvandring·34	
Københavnsområdet	35
Den pietistiske vækkelse·35, Herrnhutismen·36, Grundtvig·37, Grundtvig og de vakte kredse·39, Ahnfelt talte i et grundtvigsk hjem·40, Vækkelsen deler sig·44, Baptismen·44, Den evangelisk lutherske Frikirke·44, Københavns Indre Mission·45, Nordamager da Luthersk Missionsforening begyndte·46, Ahnfelts besøg i København·47, De hollandske indvandrere·48, Opbyggelseslitteratur hos efterkommerne af de indvandrede hollændere·50, Delkonklusion·51, Jens Larsens vækkelsesforkyndelse på Amager·51	
Luthersk Missionsforenings begyndelse	54
Ahnfelt talte for efterkommere af de indvandrede hollændere·58	
Luthersk Missionsforening stiftes officielt i København	60
Jylland.....	64
Bornholm	67
Luthersk Missionsforenings organisatoriske fremvækst	70
Bornholm·70, Nordsjælland·72, København·72, Luthersk Missionsforening·73, Lolland-Falster·74, Vestsjælland·74, Vestjylland·75, Sønderjylland·75, Et tættere samarbejde·76	
Konklusion	76
<i>Ekskurser</i>	
Konventikelplakaten	17
Ahnfelt og hans forhold til et baptistisk dåbssyn.....	42
Frederik August Hertz og altertavlen i LM-kirken på Kirkegårdsvej	52
Skibstømmer A. Truelsen	56
<i>Ebbe Kaas:</i>	
Den rosenianske forbindelse mellem Skåne og Østdanmark etableres.....	79
Forbindelsen mellem Skåne og Østdanmark etableres.....	79

Den bornholmske vækkelse.....	81
Møller 1863-64-82, Forholdet mellem Møller og Trandberg-83, Møller og Andersen-84, Birkedal og bornholmervækkelsen-85	
Den rosenianske forståelse vinder terræn i frimenigheden	86
Bruddet mellem Trandberg og Møller-87, Trandbergs og Møllers forhold til Rosenius og hans teologi-89, Bornholms Forening til Evangeliets Fremme bliver stiftet-90	
Kendskabet til kontakten over Øresund og Østersø	93
Anders Olsson (1836-1908)-94, En samling breve-95, Hässleholm-mødet-96	
Områder hvor forholdene i Skåne og Østdanmark har været påfaldende ensartede	97
Forholdet kirke og missionshus-100, Mødetraditioner-103, Sangtradition-104, Organisations-104, Prædikanter-104	
Forsoningsstriden	106
Waldenström-striden og splittelsen af den rosenianske vækkelse i Sverige-106, Møllers deltagelse i forsoningsstriden-110, De første stridsskrifter. Aktivitet i årene 1873-74-112, Årene 1875-1878-115, Avisdebatten og endnu et stridsskrift-117, Forsoningsstriden i de skånske missionsforeninger-122, Forsoningsstriden ikke bare over Øresund, men over Atlanterhavet-122, Waldenström hos Ahnfelt-123	
Forsøg på et skandinavisk møde.....	123
Konklusion	125

Flemming Kofod-Svendsen:

Chr. Møllers teologiske udvikling og dannelsen af Evangelisk Luthersk Missionsforening	126
Indledning.....	126
Chr. Møllers barndom	126
Møllers omvendelse og samarbejde med Trandberg.....	127
Møller forsvarer Trandberg-127	
Møller fortæller om sit liv	131
Møllers selvkritik-132	
Møller og Rosenius.....	135
Retfærdiggørelse-135, Syndefald og menneskesyn-137, Dåben-139, Skriftemålet-142, Helliggørelse-143, Guds vrede-145	
Delkonklusion.....	147
Luthersk Missionsforening og Møller i 1870'erne.....	148
Væksten i Indre Mission og Luthersk Missionsforening.....	150
Begyndende uenighed i 1880'erne	150
Jesu genkomst og de tilhørende profetier-151, Rosenius', Andersens og Møllers syn på Kristi genkomst, Tusindårsriget og Israel-152, Helligåndens nådegaver i Guds menighed, især helbredelse ved tro og bøn-158, Ensidig brug af Bibelen og Rosenius' skrifter-160, Chr. Møller som redaktør af Budskab fra Naadens Rige og som forfatter-161, C.H. Mackintosh/Mac Intosh-165, Sammenfattende vurdering af Budskab fra Naadens Rige-166, Hvem var Jesus af Nazaret?-167	
Møllers personlighed	170
Vurdering af Møllers udvikling.....	170
Sammenfatning-175, Hvem påvirkede Møller?-176	

Konklusion	183
------------------	-----

Ekskurser

Sanglinjen Verden i Jesus retfærdig er vorden	177
Hvad er årsagen til, at Evangelisk Luthersk Missionsforening på officielt plan har ændret holdning?·181	
Luthersk Missionsforening og Evangelisk Luthersk Missionsforening i dag	183

Ebbe Kaas:

Den rosenianske forbindelse mellem Skåne og Østdanmark skifter karakter..... 185

Indledning.....	185
Lord Radstock kommer til København og besøget får følger	185
Første splittelse i Nansensgade·191, Evangelisk Christelig Missionsforening·197	
Møllers egen teologiske forandring – en udfordring for det rosenianske samarbejde ..	201
Møller udgiver bogen ”Naar kommer Kristus og hvad medfører hans Tilkommelse? En bibelsk Undersøgelse.”·204, Møller og Boltzius – et nyt stridsemne·208	
Den rosenianske vækkelse i Danmark splittes med Skåne som aktiv handlende.....	212
Skånske prædikanter til Bornholm og Nordöstra Skånes Missionsförenings aktive rolle·218	
Efter splittelsen af den rosenianske forening på Bornholm.....	221
Konklusion	224

Jens Jensen:

Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig 225

Indledning.....	225
De kirkehistoriske forhold i Slesvig-Holsten	227
Den rosenianske bevægelses indgang i Slesvig.....	230
Rosenius’ skrifter til Vestslesvig, Bornholmerne·231	
Rosenius, Nordslesvigsk Indre Mission og beslægtede sammenhænge.....	233
Chr. Møller kommer til Slesvig.....	234
Ballum·234, Christiansfeld·235	
Christian Bau	238
Familie, baggrund og studier·238, Baus åndelige afklaring·241, Baus brud med Brødermenigheden·242, Baus ægteskab·244	
Bau og Luthersk Missionsforening 1874-1888	244
Forbindelsen fra Luthersk Missionsforening i Danmark til Luthersk Missionsforening i Vestslesvig·244	
Bau som oversætter, forfatter og bladudgiver	245
Oversætter af Rosenius·245, Baus eget forfatterskab·247, Bau som sangforfatter·248, Hirtenstimme·250, Hirtenstimmes historik·251	
Opposition og forsvar	252
Guds ord de nok skal lade stå·252, Sognepræsten og lægprædikanten·256, Hele Skærbæk på benene!·259	
Andres synspunkter og vurderinger.....	261

Den evangelisk-lutherske Frikirkes vurdering af bornholmerne·261, Et tysk videnskabeligt tidsskrift om bornholmerne·264, Et anerkendt tysk leksikon om Baus missionsforening·266	
Lutherischer Missionsverein zur Förderung des Reiches Gottes in Schleswig-Holstein 1881-1897.....	266
Oversigt over materiale om Lutherischer Missionsvereins historie·266, Foreningen stiftelse, organisation og grundlag·267, Det stiftende møde·267, Organisation og trosgrundlag·269, Forholdet til kirken·271, Foreningens sendebud·272, Medlemmer – foreningens udbredelse·275, Annoncering og omtale af møder·276, Søndagsskoler·276	
Baus virke som formand og prædikant.....	277
Lutherischer Missionsvereins udvikling, arbejdsområder og medlemskreds efter Baus død og til i dag.....	279
Generalforsamlingerne og missionsfesterne·280, Salget af missionshuset i Hellevad·282	
Chr. Baus virke uden for Schleswig-Holstein	282
Oversigt over Baus rejser i Danmark, Norge og Sverige·282, Hans Anton Jensen·285, Bladudgivelser·287, Mørke og Lys·287, Illustreret Børneven·289, Bau i Kristiania 1888-290, Den lille evangelisk lutherske Missionsforening·290, Uenigheden mellem klokker Johannes Jørgensen og Bau·291	
Begyndende uro og årsagerne til splittelsen i Luthersk Missionsforening.....	293
Eskatologien·293, Formaning og helliggørelse·295, Baus forkyndelse af formaning og helliggørelse·296, Nådegaverne·299, Retfærdiggørelseslæren·301	
Evangelisk Luthersk Missionsforening	303
Chr. Baus rolle ved stiftelsen af de evangelisk lutherske missionsforeninger i Danmark·303, Optakten·304, København·304, Jylland·304, Bornholm·305	
Bau og Evangelisk Luthersk Missionsforening i Slesvig 1890-1897.....	306
Kun få prædikanter fra Evangelisk Luthersk Missionsforening i Danmark til Slesvig·307, Mørke og Lys som bindeled mellem Evangelisk Luthersk Missionsforening i Danmark og Baus folk i Slesvig·308	
Baus død	309
Lutherischer Missionsverein efter 1920	310
Johannes Bernhardt·310, Syd for 1920-grænsen·311, Lutherischer Missionsverein i nyere tid·312	
Evangelisk Luthersk Missionsforening i Slesvig 1897-1920	312
Mørke og Lys og søndagsskolerne·312, Prædikanter·313	
Evangelisk Luthersk Missionsforening i Sønderjylland 1921 til 1980	313
Henvendelse fra Bornholm·314, Prædikanterne – og problemerne·316, Oscar Hjort·320, Evangelisk Luthersk Missionsforening i Sønderjylland som organisation og foreningens relationer til Evangelisk Luthersk Missionsforening i det øvrige land·321, Bornholm·322, Jylland·323, Evangelisk Luthersk Missionsforenings Fællesudvalg·324, Evangelisk Luthersk Missionsforenings kolportører i Sønderjylland·325, Udviklingen i foreningen – tilbagegang·329, Tilbage til Luthersk Missionsforening·331	
Dansk og tysk	332
Vækkelsesbevægelserne og det nationale·332, Chr. Danielsen·335	
Efterskrift.....	339

Appendix A: Tekster af Bau, der er udgivet som selvstændige skrifter.....	340
Appendix B: Tyske Rosenius-udgivelser til i dag.....	341

Ekskurser

Geistliche Lieder.....	248
Baus og Møllers dåbssyn.....	260

Kurt E. Larsen:

Nyevangelisk indflydelse i Indre Mission og nærtstående foreninger i dansk kirkeliv ca. 1830 – 1960 343

Kirkelige traditioners forskellige grundtræk	343
Rationalismens moralkristendom og en "gammel-evangelisk" bevægelse inden for den gudelige vækkelse fra til 1860	346
Fra de gudelige vækkelser (1800-1849) til de nye kirkelige retninger efter 1860	348
Grundtvigianere, der lærte af nyevangelismen.....	350
Tre indremissionærer med nyevangelisk inspiration.....	351
Vilhelm Beck, Indre Mission og det nyevangeliske.....	353
Rosenius og den Fjerde kirkelige retning / den engelske retning.....	355
Rosenius hos barthianerne / Tidehverv	357
Indre Mission og det nyevangeliske	359
Andre toner i Indre Mission	360

Finn Aasebø Rønne:

Dansk nyevangelisme i det private rum

Tre år af Christine Rønnes liv 362

Metodeovervejelser	363
Nyevangelisk kristendom	364
I det offentlige rum:364, I det private rum:365, Det objektive og det subjektive:365, Pietistiske holdninger:365, Det pietistiske skel:366, Det pietistiske verdensbillede:367, Nyevangelisk vækkelse og folkekirken:367	
Splittelsen af den nyevangeliske bevægelse	367
I det offentlige rum:367, I det private rum:368, Stridens hovedpersoner og mekanismer:368, Svenskerne og stridens mekanismer:369, Stridens smerter og følger:370, Stridens psykologi: 371	
Afslutning	371

Oversigtskort: Skåne og Østdanmark·78, Slesvig-Holsten·226, Jylland·345

Personregister 374

Kilder og litteratur 380

Forfatterne 413

Rosenianismens indgang i det danske vækkelseslandskab

Af Flemming Kofod-Svendsen

Indledning

I denne artikel skal undersøges, hvad der gik forud for oprettelsen af Bornholms Forening til Evangeliets Fremme i 1868, der i 1869 blev til Luthersk Missionsforening til evangeliets fremme i Danmark. Luthersk Missionsforening betegnes som en roseniansk forening, fordi den i sin teologi og forkyndelse er stærkt præget af den svenske vækkelsesleder Carl Olof Rosenius (1816-1868). Hvornår, hvordan og i hvilken kontekst kom Rosenius' budskab første gang til forskellige steder i Danmark? Til sidst gives en kort skitse over Luthersk Missionsforenings fremvækst i de enkelte områder af Danmark.

Den engelske menighed i Helsingør og dens virkningshistorie

I 1781 blev den første anglikanske menighed i Danmark grundlagt i Helsingør.¹ Selv om der er lidt uenighed om detaljerne, tyder alt på, at det var repræsentanter for den engelske menighed, der var initiativtagere til de tidlige søndagsskoler i Danmark omkring 1830 i henholdsvis Helsingør og Lyngby.² Da man begyndte gudelige forsamlinger i Fredensborg-Asminderød omkring 1830, blev de fra 1834-1835 understøttet af nogle af de engelske damer fra den engelske menighed i Helsingør.³ Da Bone Falck Rønne (1764-1833) efter stiftelsen af Det Danske Missionselskab i 1821 indledte samarbejde med Brødremenigheden/Brødresocietetet i København om en missionsindsats på Grønland med bl.a. bibel- og traktatformidling på grønlandsk, fik Rønne gennem sin gode

¹ J.W.G. Norrie, "De britiske menigheder i Helsingør"; A.K. Higgins, *British families in Denmark*. Om baggrunden for fremvæksten af den engelske menighed: Flemming Kofod-Svendsens kronik, "Helsingør som international by". Om byen Helsingør: Laurits Pedersen, *Helsingør i sundtoldstiden 1426-1857. Stedshistorie*; Laurits Pedersen, *Helsingør i sundtoldstiden 1426-1857. Tidshistorie*.

² J. Steen og H. Hoffmeyer, *Kirkelig Forening for Indre Mission i København 1865-1915*, 36; Johs. Vibe Petersen, *Vogt mine Lam*, 7; Svend Borregaard, *De Børn Gud gav os*, 14-18; Paul Nedergaard, *En dansk præste- og sognehistorie*, Københavns Stift, hefte 6, 414; Elith Olesen, *Børn og unge i dansk kirkeliv*, 27-30; Paul Holt, *Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark gennem 100 år 1861-1961*, 72; Jens Kristian Pedersen, "Søndagsskolens start i England og udbredelse til andre lande i tiden 1780-1883", 13; Jens Kristian Pedersen, "1780-1883. Søndagsskolens start i England og udbredelse til andre lande.", 19.

³ Knud Banning, *Forsamlinger og mormoner*, 71. Ved Grundloven af 1849 blev der indført religionsfrihed i Danmark. Den 14. juni 1850 ankom den første mormonmissionær til København, og få måneder senere blev den første mormonmenighed etableret. I de følgende år voksede antallet af mormoner takket være en betydelig missionsvirksomhed. Da dr.theol. H.L. Martensen (1808-1884) i 1854 tiltrådte som biskop over Sjællands Stift, udsendte han et cirkulære til stiftets provster, hvor han dels bad om en redegørelse for mormonismens stilling i de enkelte provstier og dels om en redegørelse for de gudelige forsamlings udbredelse og især deres stillingtagen til folkekirkens lære, gudskyndelse og læreembede i de enkelte provstier. Provsterne anmodede så sognepræsterne om en redegørelse fra de enkelte sogne. Alle disse redegørelser, som Banning (1924-2008) udgav i 1960, er et vigtigt kildemateriale til at følge den gudelige forsamlingsbevægelse i de enkelte sogne.

ven Chargé d'Affaires⁴ Peter Browne kontakt til den engelske menighed i Helsingør, der beredvilligt støttede missionsindsatsen.⁵

Bone Falck Rønne blev overbevist om, at han i tillæg til sine gudstjenester skulle holde bibelforklaringer i private hjem søndag eftermiddag. Den 25. februar 1821 holdt han den første bibellæsning i sit sogn. Da tilstrømningen hurtigt blev så stor, at bibellæsningerne ikke kunne holdes i et privat hjem, var Rønne på udkig efter et større lokale. Rønne fik da øje på et lyststed i Taarbæk, som de engelske grossererere Watt og Gordon ejede. De ønskede ikke at udleje deres lysthus, men de ville gerne sælge det. Selv om Rønne ikke kendte de to englændere fra den engelske menighed i Helsingør, tog han den 5. marts 1821 ind til de to grossererere på deres kontor i København. Resultatet af mødet blev, at de to grossererere forærede Rønne deres ejendom, som han kaldte *Haabet* og brugte til at holde bibellæsninger i.⁶

Vilhelm Edmund Vigo Wright (1849-1908) var opvokset i en familie i Helsingør tilknyttet den engelske menighed. Han fik sit åndelige gennembrud i England. Han var en ener, der brændte efter at fortælle andre om Jesus Kristus. Han var initiativtager til gårdmission efter engelsk mønster og til midnatsmission, ligesom han var aktiv i søndagsskolearbejdet.⁷ Han blev den første Scripture Union⁸ sekretær i Danmark 1883-1908.⁹ Han var tolk, da Lord Radstock (1833-1913)¹⁰ i 1879 talte ved den stort anlagte vækkelseskampagne i København.¹¹

Den gudelige forsamling i Helsingør

To brødre Christian Schubell (1760-1848) og Gotfred Schubell (1781-1871) var indvandret fra Frankfurt an der Oder i Preussen til Helsingør, hvor de havde slået sig ned som

⁴ Fuldmægtig i et gesandtskab.

⁵ J. Oskar Andersen, *Festskrift*, 143-148.

⁶ J. Oskar Andersen, *Festskrift*, 124-131; Theodor Løgstrup, *Det danske Missionsselskabs Historie*, 7-9; Niels Bundgaard, *Det danske Missionsselskab I*, 21-22; Harald Nielsen, *Bone Falck Rønne*, 116-118. Nielsen oplyste, at Rønne har beskrevet hele forløbet om erhvervelsen af Haabet i sin dagbog. Haabet kan kaldes Danmarks ældste missionshus; Jørgen Falk Rønne, *Det første blad af Indre Missions Historie i Danmark*, 66-68.

⁷ M. Thomsen, *Gårdmissionær R.B. Clausen*, 39; P. Høyer-Christensen, *Gårdmissionær Rasmus Buch Clausen*, 29-45; Paul Holt, *Nød dem*, 70-79.

⁸ Scripture Union blev stiftet i England i 1867 som et arbejde blandt børn med bibelfortælling og bibelundervisning i centrum. Fra 1879 begyndte man at udarbejde bibellæseplaner til fremme af bibellæsning blandt voksne. Scripture Union udviklede sig til en verdensomspændende bevægelse, som fortsat er aktiv til fremme af bibellæsning blandt mennesker i alle aldre: Flemming Kofod-Svendsen, "Bibellæsning i Danmark", 45-48.

⁹ Kofod-Svendsen, "Bibellæsning i Danmark", 48; N.O. Rasmussen [Vigilius](1931-2002) tog i 1966 initiativ til at forny Scripture Unions arbejde i Danmark under navnet Bibellæser-Ringen (Kofod-Svendsen, "Bibellæsning i Danmark", 58-63).

¹⁰ Om Lord Radstock: Elith Olesen, *De frigjorte og trællefølket*, 61.67.112.132.187.212-213.217.233.241-243.289.344.355.357.445.669.682.693.747; Lars Österlin, *Stockholms Väckelsen kring Lord Radstock*; Torsten Bergsten, "Till belysning av Lord Radstocks verksamhet i Sverige."; Nikolai Leskov, *Schism in High Society*; D. Fountain, *Lord Radstock and the Russian Awakening*.

¹¹ C. Gad, *Da vi var unge*, 25.

bødkere.¹² Den 5. april 1792 blev C. Schubell i Sankt Olai Kirke gift med Ingeborg Villads, enke efter Johan Villads.¹³

I 1820'erne støttede brødrene Schubell Det Danske Missionsselskab.¹⁴ Den britiske vicekonsul William Chapmann havde en datter, Ann Chapmann, der var stærkt præget af den evangeliske vækkelse i England,¹⁵ og hun var ivrig til at uddele traktater og læse i Bibelen for vicekonsulens tjenestepige Rosine Engler. På en rejse til København mødte Rosine Engler tilfældigvis G. Schubells datter Ingeborg (f.1817), der var åndeligt søgende. I. Schubell havde i København fået kontakt med grundtvigske kredse, hvorfra hun havde sin religiøse påvirkning. Ved mødet med I. Schubell følte R. Engler sig først for alvor vakt. Mødet mellem de to kvinder førte til, at de begyndte at holde opbyggelsesmøder sammen. Disse møder blev snart udvidet til egentlige gudelige forsamlinger hos I. Schubells familie. Af og til samledes de vakte formentlig også i nogle af de engelske hjem.¹⁶ Ifølge Baagø begyndte de gudelige forsamlinger i Helsingør omkring 1835-1836.¹⁷ Sognepræst ved Sct. Olai Kirke, J.C. Johansen, karakteriserede den gudelige forsamling i sin indberetning til biskop Martensen i 1854 som ”af lidt pietistisk eller methodistisk Karakter”.¹⁸ Pastor Johansen tilføjede, at initiativtagerne var nogle formuende og i moralsk henseende ærværdige engelske familier, der ved privat bibellæsning og udbredelse af religiøse traktater søgte at fremme det religiøse liv. Ifølge Baagø uddelte de engelske familier de traktater, som B.F. Rønne udgav på sit traktatselskab.¹⁹ Også danske vakte var aktive i de gudelige forsamlinger i Helsingør. Sognepræst Johansen understregede, at de ikke var separatister, men tværtimod flittige kirkegængere, og

¹² M. Svaabeck, A. Rønne og C. Vestergaard (red.), *Luthersk Missionsforening 1868-1918*, 63; Kaj Baagø, *Vækkelse og Kirkeliv i København og Omegn*, 156. En bødker var en håndværker, der lavede tønder, fade og lignende af træstaver.

¹³ Sankt Olai Sogns *elektroniske kirkebog*. I kirkebogen blev I. Villads tituleret ”enkemadam” og karakteriseret som ”dydelig og gudfrygtig”. J. Villads havde i 1773 købt ejendommen Stjernegade 6, der lå midt i Helsingørs gamle bydel og må formodes at være opført ca. 1750. Som enke stod I. Villads i nogle år som ejer af Stjernegade 6, men efter hendes ægteskab med C. Schubell, stod han fra 1801 som ejer af ejendommen (Helsingør kommunes bygningsarkiv). Tak til ingeniør J.P. Jørgensen (født 1938) for stor hjælp under arbejdet med Helsingør kommunes bygningsarkiv.

¹⁴ Baagø, *Vækkelse og Kirkeliv*, 156-157, hvor det nævnes, at både C. Schubell og G. Schubell stod opført i Det Danske Missionsselskabs regnskaber i 1827.

¹⁵ Andersen, *Festskrift*, 3-33.

¹⁶ Svaabeck, Rønne og Vestergaard (red.), *Luthersk Missionsforening 1868-1918*, 64 (om navnene på redaktørerne til dette jubilæumsskrift henvises til note 3 i Ebbe Kaas' artikel *Den rosenianske forbindelse mellem Skåne og Østdanmark etableres*); Baagø, *Vækkelse og Kirkeliv*, 156-157; Banning, *Forsamlinger*, 64.

¹⁷ Baagø, *Vækkelse og Kirkeliv*, 156.

¹⁸ Banning, *Forsamlinger*, 64.

¹⁹ Baagø, *Vækkelse og Kirkeliv*, 156. B.F. Rønne oprettede i 1820 Lyngbye evangeliske Tractat-Selskab, som han i 1829 kaldte Det Danske Tractatselskab. Om den nærmere begrundelse for oprettelsen af Traktatselskabet: J. Falk Rønne, *Det første blad*, 62-63. De første traktater, Rønne udsendte, var oversat fra engelsk og havde et vækkende og opbyggeligt indhold. Nogle traktater bragte også informationer om verdensmissionen. Men Traktatselskabet forsvandt ud af historien efter Rønnes død (Andersen, *Festskrift*, 117-120; Nielsen, *Bone Falck Rønne*, 102-105.164). I 1857 stiftedes Forening for gudelige Smaa Skrifers Udbredelse (Det danske Traktatselskab), der snart blev præget af folk med tilknytning til Indre Mission, bl.a. sognepræst C. Asschenfeldt-Hansen (1856-1934). I 1907 udsendte det *Om Brugen af Guds Ord* af C.O. Rosenius.

nogle af dem hørte til hans bedste venner.²⁰ Flere af de vakte danskere, der kom til de gudelige forsamlinger i Helsingør, skal kort omtales.

Lægprædikanten Niels Johansen (1815-1899) var i 1838-1840 soldat ved "Kronens Regiment" i Helsingør. N. Johansens far Johan Nielsen (1789-1867) blev omvendt og var aktiv inden for den gudelige forsamlingsbevægelse på Fyn,²¹ hvor han snart blev en af forsamlingsbevægelsens dygtigste talere og ledere.²² N. Johansen kendte således de vakte kredse fra sin barndom. Som 16-årig tjente N. Johansen på gården hos vækkelseslederen Peter Larsen²³ (1802-1873) på Skræppenborg, hvor han oplevede sin personlige omvendelse. Han begyndte tidligt at optræde som offentlig taler og sjælesørger i forsamlingsbevægelsen. Han følte sig kaldet til at tale med hvert menneske, han mødte på sin vej, om omvendelsens nødvendighed. Nogle gange talte far og søn ved samme møde. I 1837 udsendte N. Johansen et skrift på 24 sider *Herrens Ord i de sidste Verdens Dage, eller en liden frimodig Bekjendelse*.²⁴ I de foregående måneder var flere i den gudelige forsamlingsbevægelse blevet forfulgt og fængslet for overtrædelse af Konventikelplakaten.²⁵ I meget kraftige vendinger kritiserede Johansen både den gejstlige og den verdslige øvrighed. Da politimesteren i Odense hørte om pjecen, greb han straks ind og beslaglagde hele oplaget på 500 eksemplarer. Skriftet blev brændt. Johansen blev idømt fængsel i fire dage samt 100 rigsdaler i bøde. Johansen var soldat i Helsingør og med i den gudelige forsamling i byen, da underrettsdommen blev fældet. Dommen blev anket til Landsoverretten, der nedsatte straffen til 100 rigsdaler og censur. Bøden blev betalt af dronning Caroline Amalie (1796-1881), gift med Chr. VIII (konge 1839-1848).²⁶

Johansen var en belæst mand med en naturlig veltalenhed. Når han talte, lyttede folk, og hans vidnesbyrd gjorde et stærkt indtryk, hvor han kom frem.²⁷ Johansen færdedes meget blandt de vakte i byen, hvor han følte sig hjemme og var velanskrevet.²⁸ Han kendte også den engelske konsul Francis Colemann Macgregors familie, som han fik en tilknytning til, idet hans søster Edel Margrethe (f. 1820) blev gift med købmand J. Nielsen, tidligere kontorbud ved konsulatet.²⁹

En anden fynbo, bonden H. Andersen, Vejstrup, var i efteråret 1837 på manøvre i Helsingør. Han kom også i den gudelige forsamling, hvor han holdt "ret opbyggelige foredrag", som det blev udtrykt i sognepræst Fischers indberetning i 1854 fra Sct. Mariæ Sogn i Helsingør til biskop H.L. Martensen.³⁰ Andersen var i kontakt med magister Jacob Christian Lindberg (1797-1857), hvis salmebog *Zions Harpe* han skaffede til brug i

²⁰ Banning, *Forsamlinger*, 64.

²¹ Frederik Nygård, *Kristenliv i Danmark*, 393-398. 419-421; Louis Blauenfeldt, *Sennepstræets Rod*, 58-63.

²² Emil Larsen, "Lægprædikant Niels Johansens omtumlede tilværelse", *Kirkehistoriske Samlinger* 1973, 187.

²³ Ludvig Schrøder, Peter Larsen Skræppenborg.

²⁴ Larsen, "Lægprædikant Niels Johansens omtumlede tilværelse", 188.192.

²⁵ Se ekskurs om Konventikelplakaten.

²⁶ Kaj Baagø, *Magister Jacob Christian Lindberg*, 274.285; Holt, *Indre Mission 100 år*, 81; Larsen, "Lægprædikant Niels Johansens omtumlede tilværelse", 192-194.

²⁷ Holt, *Indre Mission 100 år*, 80-83; jf. Banning, *Forsamlinger*, 70.

²⁸ Larsen, "Lægprædikant Niels Johansens omtumlede tilværelse", 194.

²⁹ Larsen, "Lægprædikant Niels Johansens omtumlede tilværelse", 195.

³⁰ Banning, *Forsamlinger*, 67; Baagø, *Vækkelse og Kirkeliv*, 157.

kredsen i Helsingør.³¹

I 1838 besøgte den vakte seminarielærer P. Kjellerup Algreen (1807-1877) på gennemrejse den gudelige forsamling i Helsingør. I et brev af 24. november 1838 til Lindberg beskrev han, at han havde været glad for at møde de kristne i Helsingør. Her omtalte han særlig en bødkerfamilie, hvis navn han havde vanskeligt ved at huske og nu havde glemt, men han mente at huske, at det var en tysk familie. Han havde også været glad for at møde Johansen, som han huskede som en meget alvorlig kristen.³²

Jens Larsen (1804-1874) blev født i Tikøb Sogn i Nordsjælland. Han kom i smedelære og blev i 1827, 22 år gammel, viet i Tikøb Kirke til Kirstine Joensdatter, 35 år gammel, enke efter smed J. Nielsen i Jonstrup, Tikøb. Her boede han, til han i 1850 flyttede til Kirke Værløse, og det var under betegnelsen ”smeden fra Kirke Værløse”, at han var med til at stifte Indre Mission i 1853.³³ Han blev ansat som den første indremissionær³⁴ og blev kendt over hele landet. Larsen kom 1841 i Ålsgårde nordvest for Helsingør i kontakt med en fynsk familie, som havde tilknytning til den fynske vækkelse. Familien havde i længere tid haft lyst til at holde forsamlinger, men havde ikke mod til at begynde – for hvad ville naboerne sige? Ann Chapmann opmuntrede dem, så de kom i gang med at holde forsamlinger. I denne kreds virkede Johansen sammen med lærersønnen Møller fra Stevns som prædikanter.³⁵ I denne kreds hørte Larsen Johansens forkyndelse og flere salmer af Brorson, som fik stor åndelig betydning for ham. Larsen blev omvendt og åbnede snart sit eget hjem for forkyndelsen af Guds ord, og da han blev opfordret, begyndte han selv at tale Guds ord.³⁶ Larsen blev i den følgende tid den ledende inden for vækkelsen, der hurtigt bredte sig i de nærmeste sogne lige til Kirke Værløse ”saa godt som ved denne ene Mand”.³⁷ Om den gudelige forsamling i Helsingør mente Baagø, at den ikke syntes at have sat sig varige spor.³⁸ Af Luthersk Missionsforenings og Evangelisk Luthersk Missionsforenings jubilæumsskrifter fremgår det imidlertid, at den første Luthersk Missionsforenings forsamling i Danmark er vokset ud af den gudelige forsamling i Helsingør.³⁹

³¹ Baagø, *Vækkelse og Kirkeliv*, 157. Om Zions Harpe: Jørgen Kjærgaard, *Salme Håndbog I*, 166-167.

³² Baagø, *Vækkelse og Kirkeliv*, 157-158.

³³ Louis Blauenfeldt, *Den Indre Missions historie*, 1-12; Holt, *Den Indre Mission 100 år*, 85-100; Kurt Larsen, *En bevægelse i bevægelse*, 31-39.

³⁴ Enkelte gange bruges betegnelsen "indenrigsmissionær": E. Olesen, "Kup eller redningsaktion? Omkring tilblivelsen af Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark 1861", 54.

³⁵ *Indre Missions Tidende* 1863, 337-338. *Indre Missions Tidende* er udgivet siden 1854.

³⁶ Blauenfeldt, *Sennepstræets rod*, 96; Nedergaard, *Præste- og sognehistorie Københavns Stift*, hefte 6, 421; Holt, *Indre Mission 100 år*, 83; *Indre Missions Tidende* 1863, 338; Esper Thidemann Nielsen, *Jens Larsens virksomhed indenfor den tidligste Indre Mission indtil ca. 1861*, 2-4.

³⁷ *Indre Missions Tidende* 1863, 338; Baagø, *Vækkelse og Kirkeliv*, 158-159.

³⁸ Baagø, *Vækkelse og Kirkeliv*, 158.

³⁹ Svaabeck, Rønne og Vestergaard (red.), *Luthersk Missionsforening 1868-1918*, 63; Frits Larsen, Carl Poller og L.F. Christiansen, *Luthersk Missionsforening gennem 75 aar 1868-1943*, 38; *Minde-skrift for Evangelisk-Luthersk Missionsforening paa Bornholm*, 7. Tak til fhv. generalsekretær i Luthersk Missionsforening, cand.theol. L. Rasmussen (f. 1938) og fhv. afdelingsleder i Amtsskatteinspektoratet i Hillerød S. Roswall (f. 1938) for gode råd, værdifulde kommentarer og informationer fra Luthersk Missionsforenings arkiv og fhv. landssekretær i Evangelisk Luthersk Missionsforening P.O. Kjølner (f. 1944) for gode råd, værdifulde kommentarer og informationer fra Evangelisk Luthersk Missionsforenings arkiv.